

פרשת כי תצא

(לעני) ונלקח ממנו וניתנה לו, והוא מאמר הכתוב (לעיל טו, י): "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה'".

מעתה, זו כוונת הפסוק שלפנינו: "ולא יקרא אליך אל ה' והיה בך חטא", כלומר: אם לא תפרנס עני זה, שוב לא יקרא ויתפלל על טובתך אל ה', וממילא יהיה בך חטא, כי עוונותיך הראשונים יהיו נזכרים, לפי שאינך ראויו לעושר זה - אלא בזכות שתיטיב לעני זה!

וזו אף כוונת הפסוק בקהלת (ה, יב): "עושר שמור לבעליו לרעתו", כלומר: מפני רעתו של עשיר זה, יחזור העושר להיות שמור לבעליו הראשונים, שהוא העני!

ועל כן אמרה התורה (לעיל טו, י): "נתון תתן לו", כלומר: תן לו משלו, שעושר זה היה ראוי לו!

"לא תטה משפט גר יתום ולא תחבל בגד אלמנה. וזכרת פי עבד היית במצרים ויפדך ה' אלקיך משם על פן אנכי מצוה לעשות את הדבר הזה"

(כד, יז-יח).

ואילו בסמוך (פס' כא-כב), כאשר התורה מצוה: "כי תבצור כרמך לא תעולל אחריו לגר יתום ולאמנה יהיה", מוסיף הכתוב רק "וזכרת פי עבד היית במצרים וגו'", ללא התוספת של "ויפדך ה' אלוקיך משם".

מה פשרו של שינוי זה? - תמה הגאון רבי אהרון ייטלש זצ"ל (דומ"ץ בפראג לפני כמאתיים שנה), והוא נוקט ביישוב מעניין:

בגמרא (בבא מציעא כטו.) מצינו: "תנו רבנן: אלמנה, בין שהיא עניה בין שהיא עשירה - אין ממשכנין אותה, דברי רבי יהודה. רבי שמעון אומר: עשירה - ממשכנין אותה, עניה - אין ממשכנין אותה, שאתה חייב להחזיר לה ואתה משיאה שם רע בשכנותיה. כלומר: אשה עשירה ממילא אינה זקוקה לאותה כסות, כי בודאי יש לה בגדים נוספים, ועל כן לא יצטרך הממשכן להיכנס לביתה שחירת וערבית, אולם אשה עניה, שתזדקק לבגד זה ויאלץ הממשכן להיכנס לביתה שחירת כדי לקחתו וערבית כדי להחזירו, הרי חוששים אנו שעל ידי כך ישיאה שם רע בשכנותיה, ועקב חשש זה אסר רבי שמעון למשכנה כלל.

והנה, במדרש (ויקרא רבה לב, ה) מצינו: בזכות ארבעה דברים נגאלו אבותינו ממצרים, ואחד מהם הוא שלא היה בהם זנות, שהרי אחת היתה ופרסמה הכתוב.

לאור זאת נבין היטב מדוע לגבי הציווי "לא תחבל בגד אלמנה", שזהו משום שאתה משיאה שם רע בשכנותיה ואפשר שבאמת יכשל בזנות, חלילה, מוסיף הכתוב ואומר: "וזכרת פי עבד היית במצרים ויפדך ה' אלוקיך משם", וזהו משום שלא היה בהם זנות, ועל כן הישמר והיזהר בדבר זה.

לגבי מצות לא "תעולל", לעומת זאת, לא היה טעם להזכיר שהקב"ה הוציא את ישראל ממצרים, שהרי אין לכך קשר עם מצוה זו!

"כי תבא בכרם רעה ואכלת ענבים פנפשה שבעה ואל פליו לא תתן"

(כג, כה).

מבאר רש"י: "מכאן שלא דיברה תורה אלא בשעת הבציר בזמן שאתה נותן לכליו של בעל הבית, אבל שכרו לעדור ולקשקש - אינו אוכל".

הקשה האדמו"ר מסאטמר זצ"ל, משום מה השתנה מצות צדקה והחזקת תלמידי חכמים עניים מכל מצוות התורה. שבכל המצוות אומרים שכר מצוות בהאי עלמא ליכא, והיום לעשותן ומחר לקבל שכרן, ואילו במצות צדקה נאמר בנביא: "ובכחונני נא בְּאֵת" (מלאכי ג, י), ובחז"ל דרשו "עשר בשביל שתתעשר" (תענית טו).

הוא מקשה והוא מיישב: התורה אסרה על העובד בכרם לתת ענבים אל כליו, והתירה רק לאכול בשעת עבודתו. הסביר רש"י שכל היתר זה הוא רק בשעת עבודת הבצירה בלבד, אך כאשר עושה הפועל עבודות אחרות בכרם, אין לו רשות להנות מפרי הכרם. רק כאשר הוא בוצר את הענבים ומניחם בתוך כליו של בעל הכרם, התירה לו התורה לאכול.

נמצא כי בשעה שנותנים לכליו של בעל הכרם, יכולים גם הפועלים להנות ולאכול כאוות נפשם. כך גם בכל העבודות שעובדים אנו לפני הקב"ה, שכרנו מזומן לעוה"ב. אך במצות צדקה, כאשר נותנים אנו לת"ח עניים, הרי אלו כליו של הקב"ה ממש, ולכן, בדין הוא שניתן גם לכלי הפועלים העובדים.

לכן שונה מצות הצדקה משאר המצוות!...

"כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו פי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר פריית ונתן בידה" (כד, א).

במשנה האחרונה במסכת גיטין (ט, י) נחלקו תנאים: 'בית שמאי אומרים: לא יגרש אדם את אשתו, אלא אם כן מצא בה דבר ערוה, שנאמר "כי מצא בה ערות דבר", ובית הלל אומרים: אפילו הקדיחה תבשילו, שנאמר "כי מצא בה ערות דבר". רבי עקיבא אומר: אפילו מצא אחרת נאה הימנה שנאמר: "והיה אם לא תמצא חן בעיניו".'

והרמב"ם בפירושו המשניות כותב: 'דברי ר' עקיבא דחויים, לפי שאם מצא נאה ממנה - ישאנה עליה ולא יגרש את זו, בעוד שלא חטאה שום חטא, והיא מתאימה לדעותיו.'

ואכן, הכל מתפלאים להבין את סברתו של רבי עקיבא: מדוע אמר שיגרש את אשתו שאינה מוצאת חן בעיניו, והלא יכול הוא לקחת אשה אחרת, שהרי מותר לשאת שתי נשים (ולא הרם דרבינו גרשום, שהיה בשנים המאוחרות יותר)? מה גם שנראה לכאורה שכל מאן-דאמר נקט כאן היפך משיטתו בחיים: שמאי שהיה קפדן, שדחף את הגוי באמת הבנין (שבת לא), הוא שאומר כאן שלא יגרשנה אלא אם מצא בה ערות דבר; הלל הענוותן, כזכור לנו מהמעשה בגמרא שבת של 'מי כאן הלל, מי כאן הלל' - מתיר לגרשה אפילו אם רק הקדיחה תבשילו: ואילו רבי עקיבא, אשר אמר 'ואהבת לרעך כמוך - זה כלל גדול בתורה' (ירושלמי נדרים פרק ט' הלכה ד') - הוא המתיר לאדם מישראל לגרש את אשתו משום שמצא אחרת נאה הימנה! היתכן?!

ואמנם, בשם בעלי המוסר אומרים ליישב, שאדרבה, הדבר נעשה מתוך רחמנות על אותה אשה, שתצטרך לגור בכפיפה אחת עם בעל שרוצה לגרשה אך ורק משום שהקדיחה תבשילו, או משום שמצא אחרת נאה הימנה, ועל כן דוקא לטובתה אמרו שיגרשנה.

הסבר נפלא אחר, מופיע במכתב ששיגר הצדיק הירושלמי רבי אריה לוי זצ"ל, למחותנו, הגה"צ רבי מרדכי צוקרמן זצ"ל:

בגמרא (שבת כה:) נאמר: 'תנו רבנן: איזה עשיר? כל שיש לו נחת רוח בעושרו, דברי רבי מאיר. רבי טרפון אומר: כל שיש לו מאה כרמים ומאה שדות ומאה עבדים שעובדין בהן. רבי עקיבא אומר: כל שיש לו אשה נאה במעשים', וביאר המהרש"א, שהכוונה לאשה נאה במעשיה, שאינה מבקשת מבעלה קישוטים ודי ליה במועט, ומי שיש לו אשה כזו נקרא עשיר, כמאמר חז"ל במשנה באבות: 'איזהו עשיר השמח בחלקו, והתכוון רבי עקיבא לאשתו, בת כלבא שבוע, שהיתה מסתפקת במועט'.

מעתה יש לומר, שאף מה שאמר רבי עקיבא שיכול לגרש את אשתו אם ימצא אחרת נאה הימנה, כוונתו לאשה ש-נאה יותר במעשיה, דהיינו: שיותר מסתפקת במועט, ואם ישאנה יוכל ללמוד תורה ללא הפרעה, ועל כגון זה אמר רבי עקיבא שיגרשנה, לשיטתו שההסתפקות במועט היא הנוי של האשה.

ומיושבת קושיית הרמב"ם: מדוע יגרשנה, והלא יכול לשאת אשה אחרת, שהרי ההסתפקות במועט של האשה הנויה לא תועיל לו במאומה - אם יצטרך לפרנס גם את הראשונה...

"פי עני הוא... ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (כד, ט).

דבר נפלא כותב הגאון רבי חיים זצ"ל, אב"ד וורידבורג ובעל "ספר החיים" (אחי המהר"ל מפראג, חי לפני כ-450 שנה ונפטר בשנת השמ"ה, ב'ספר פרנסה וכלכלה' - פרק חמישי):

מי שמרחם על העני - חסד הוא מאת ה' יתברך, שנתן בלבבו להיות איש רחמני ולהתברך על ידי כך, שנאמר "ונתן לך רחמים ורחמך", לפי שהעני עושה טובה להעשיר בזה, כענין שאמרה רות (ב, יט): "האיש אשר עשיתי עמו". והטעם, כי בזה הוא פותח שפע הברכה ומורידו על העשיר, בסוד "פתוח תפתח", ולכן מחוייב העשיר לגמול חסד לעני תחת הטובה הזו, כי בעצם הכסף היה אמור להגיע ישר לעני, אלא שהקב"ה רוצה לנסות עני זה בעוניו, ואותה טובה שהיתה ראויה לעני זה - אינה חוזרת ריקם, והקב"ה נותנה לעשיר זה, לפי שהוא אוהבו של עני זה והוא יפרנסו, ומרויח העשיר בזה שנתן לעני את הכסף שבלאו הכי מגיע לו, שעל ידי זה יורד לו עוד שפע משמיים.

גם העני עצמו מתפלל לפני קונו שיתקיים עושרו של עשיר זה, כדי שלא יתקפהו פרנסותיו, כי העשיר חונן ונותן לו. וזהו לשון 'גמל דלים' (שבת קד.) - שראוי לו לעשיר לחזור ולגמול טובה לעני על הממון הזה שהיה מוכן לו

סיפור נפלא הובא בספר 'אש להבה': הגה"צ רבי שמשון דוד פינקוס זצ"ל נהג להסתובב במחזוריות בין המושבים בדרום הארץ. בואו השרה אור של קדושה. פניו המאירות באור התורה, שאלותיו הנעימות ותשובותיו המחכימות, העלו את התושבים לרמות חדשות של אידישקייט.

כאשר הרב הגיע לאחד המושבים, ניגשה אליו אישה בשם תמר ודיברה עמו: "אני בת בית יעקב, וכל השנים היה לי חלום לבנות בית של תורה".

"בית של תורה..." המילים המתוקות התפשטו כמו בושם המור במרחבי האוויר הצלול. "נישאתי לבן ישיבה", המשיכה, "סיפרו לי שזכיתי בבן תורה השוקד על התורה יומם ולילה. הייתי מאושרת. שבועיים לאחר הנישואין שמעתי את הטריקה. בעלי הצעיר פתח את הגמרא ופתאום טרק אותה בחוזקה. הוא צעק כמעט כשהודיע: 'זהו, יותר אני מוכן לפתוח ספר!'."

הייתי מזועזעת, חשבתי שלא שמעתי טוב, אבל בעלי האברך סיפר לי בלא כחל ושרק כי שנותיו בישיבה היו קשות.

"למה קשות? ניסיתי לשאול בלא קול. בלעי משך בכתפיו. הוא אמר שהעיון בגמרא קשה לו, האותיות מסתחררות מול עיניו וקשה לו להתרכז. הוא למד בישיבה רק כדי לקבל שידוך טוב ולא יותר, עכשיו הוא נכסף לעבוד בשדה".

תמר השפילה את עיניה.

"כך הגענו למושב הזה. ואכן בעלי לא פותח חומש, לא משנה וכמובן לא גמרא. בקושי הוא תופס תפילה ומניח תפילין ורץ לטרקטור שלו. כל היום הוא על הטרקטור, שר ונהנה".

הרב פינקוס שתק, נהמה של טרקטור הלכה והתקרבה. תמר קיוותה שזה לא הלל בעלה. "הייתה לי מורה מנוסה" הוסיפה נחפזת, "היא הכינה אותנו היטב ליום הנישואין והזהירה שוב ושוב שהתורה היא המצווה היקרה של האיש. תפקיד האישה הוא לשדל ולרז, להנעים ולזכות את בעלה בתורה, אך לא להכריח".

הדמעות עמדו בקצה העין. תמר שמרה עליהן. היא עדיין לא סיימה את דבריה והטרקטור מתקרב. היא מכירה את הנהמה הזאת, היא שייכת לטרקטור של הלל! עכשיו הוא מייחל לארוחת ערב דשנה. "אחרי עבודה בשדה צריך דלק!" מודיע הלל כשהוא נכנס הביתה.

"דברי המורה עומדים מול עיני, ואני הולכת אחר בעלי במדבר, כלומר במושב..." סיכמה תמר

במהירות.

"מה שאלתך?" שאל הרב פינקוס, נפעם.

"מה אני יכולה לעשות?" התפרץ הכאב, "אני משתוקקת לבית של תורה. בעלי איכר פשוט וגם, איזו דוגמא יראו ילדינו? על מה יישען הבית שלנו, על הטרקטור?"

הרב פינקוס ענה לה: "התפללי! התפללי מעומק הלב עם דמעות, לאבא שבשמים! תזעקי אליו, הוא ישמע אותך, בת יקרה שלו, התפללי ככל שתוכלי עד שתיושע!"

אחר כך התקרב הטרקטור והתקרבה הנהמה. הרב בירך אותה והפליג לדרכו. תמר עמדה על מקומה, רואה את הטרקטור המתקרב ואת בעלה היורד ממנו כשעיניו רעבות ללחם, רק ללחם.

שבועות עברו, חודשים נקפו, והי היום ושוב הזדמן הרב פינקוס אל המושב הדרומי. תחילה נכנס לבית הכנסת. מעטים מאוד נמצאים שם, לכן צד את מבטו אברך צעיר בעל פנים עדינות ועיניים נוצצות באור מיוחד, יושב והוגה בתורה הקדושה במתיקות שאין דומה לה. הרב השהה מבט מופתע על האיש, נדמה היה לו שזה... הלל הטרקטוריסט, בעלה של תמר.

"שלום עליכם", לחץ הרב פינקוס את ידיו של האברך העדין ובירר את שמו. עכשיו ידע למעלה מכל ספק: זהו הלל מהטרקטור. להלל הייתה שאלה בוערת מה'דף היומי'. הרב הקשיב וקלט מתוך השאלה את העובדה המפעימה כי אכן בן תורה הוא! השניים פתחו ספרים ושקעו בעומק הסוגייה, עד שלאחר עיון מעמיק הגיעו לפתרון. האברך הודה נרגשות לרב פינקוס והרב נותר מהורהר. האם יתכן? האין הוא הוזה?

רגליו של הרב הוליכוהו לביתו של הלל. הוא נקט קלות, הדלת נפתחה ונפשו של הרב בשאלתו: "איך קרה הדבר? איך הפך איש הטרקטור והאדמה לאיש הרוח והתורה?"

ותמר, אישה פשוטה היא ואינה מבינה, הרי הרב בעצמו אמר לה... האין הוא זוכר? והיא נזכרת במה שאירע באותו יום:

הם נכנסו הביתה. ארוחת הערב כבר הייתה מוכנה. הלל נטל ובירך בחופזה, אכל ברעבתנות, סיים וכבר פנה לישון, עייף ויגע מעמל יומו.

הלילה השתרע על פני המושב, זרוע כוכבים נוצצים. תמר יצאה אל המרפסת ונתנה לזרם הדמעות החמות לשתוף את פניה. במילים פשוטות, כדבר בת אל אביה, דיברה תמר: "ריבוננו של עולם, אני רוצה בית של תורה, בן תורה, אנא ברחמים..."

תמר לא יכלה יותר. הדמעות דיברו, צעקו ובכו בשבילה. היא אחזה בסורגי המרפסת והרטיבה אותם בדמעותיה. שתיים תמימות עמדה תמר בתפילתה עד שכלו כוחותיה.

למחרת פנתה לעבודת יומה החדשה, דווקא בבוקר. הלל היה בשדה, חורש באדמה התחוה, ותמר בחדרה - מתפללת. הדלת סגורה והיא מתייפחת.

"ה' אלוקים! אנא, תן בלב בעלי זרעים של רצון, נטיעות של אהבה לתורתך הקדושה! השקה את ליבו בטל החיים של תורתך הקדושה!"

תמר בכתה ובכתה עד שכלו כוחותיה. ביום השלישי הייתה עבודת הלב שלה בעת פנות היום.

כך כל יום, כל יום. תמר אישה כשרה, מאירת פנים, היא אינה מבקשת דבר, רק מתפללת, כך הלוא אמר לה הרב.

שמונה חודשים, מאתיים וארבעים ימים, השקתה תמר אדמת בזלת. אין יום שעובר בלי תפילה, תפילה בכל הכוחות.

והי היום, והלל נכנס הביתה בחיוך מתנצל.

"יש כאן שיפור ב'עין יעקב'. חשבתי לקפוץ... אכפת לך אם אוותר על זמן ארוחת הערב ואצא עכשיו?"

"אם אכפת לך?" רצתה תמר לצחוק ולבכות, אבל היא הנהנה בחיוך מסכים והדמעות מיסכו את עיניה.

הלל יצא, טעם מיינה המשכר של התורה, ורצה להמשיך.

"את יודעת", הוא אמר כעבור שבוע, "עכשיו אני חושב שיש ביכולתי לטפל בקשיי הלמידה שאפיינו אותי בילדותי. מה דעתך שנשלם לאברך מקצועי ואני אתקדם קצת?"

בלב מלא שיר ורנן, והפה מביע מילות הסכמה ורצון.

"אני מצטער", אמר הלל כעבור זמן פגים מתנצלות, "את קיבלת בעל מפרנס, אבל נפשי חשקה בתורה. אני לא יודע איפה הייתי עד עכשיו, אני רוצה ללמוד כל היום, שבתי בבית ה' כל ימי חייו" עכשיו התפרצו הדמעות כאשד גואה. היו אלה חברותיה הנאמנות של תמר. שמונה חודשים ליוו אותה דמעות התפילה יום יום, ועכשיו הן נמהלו בדמעות האושר.

"הרב שואל איך התהפך ליבו של הלל?" שאלה תמר הנרגשת, "הרי הרב בעצמו אמר לי שאתפלל. זה מה שעשית, זה הכל".

זה הכל... אבל זה מה שהביא לה את הישועה - בעל בן תורה!

(102 סיפורים, חלק ב' - מאת ר' צבי נקר)

משולחנו של העורך

להשפיע על הנותן, שבאלו אם לוקח שכר א"צ לעמוד מפניו. אבל גבאי שיעקר עבודתו להשפיע על אחרים שירימו תרומה למוסדות תורה, וכגון משולח הנודד מעיר לעיר, ולולי השפעתו לא היתה נעשית מצות הצדקה, אף אם נוטל שכר שפיר הוי בכלל עושי מצוה, וכמו במלמד חברו תורה, שגם כשנוטל שכר יש חיוב לכבדו (ענין בש"ך י"ד, רמב"ם, סו). ע"כ. וע"ש. וכדבריו נראה מסתימת ה"ז הנ"ל. וע"ע בגמרא בב"ב (ט) גדול המעשה יותר מן העושה וכו', וביאר בהגהות היע"ב"ן (שם) שהוא מצד שמתבייש וסובל עלבונות. וע"ע בזה בשו"ת משנה הלכות (ח"ד, ר"ז), ובספר טהרות הבית (ח"א, סוף עמ' קג בנד"מ) ודו"ק.

והגאון רבי רפאל יוסף חזן זצ"ל בעל החקרי לב (סבו של הגר"ח פלאגי, מנ"כ בהר הזיתים, בספרו מערכי לב, ח"ב דרוש קכז) כתב, שאין המנהג לקום בפניהם, והוסיף שגם מפני עושי מצוה אין המנהג לקום (פרט למצוות חסונות כבדית שנקנס התינוק לכלל ישראל, ונישואין שהוא יישוב העולם וקיומו).

ויתכן, שסמכו בזה על הרמב"ם בפיה"מ בביכורים (שם) ששמע מדבריו שכל מה שצריך לעמוד מפני עושי מצוה הוא כי הם רבים, וכבוד ציבור שאני. וכן למדו המהרש"א, המהר"ט והמקנה (בקידושין ג). בדבריו. ובאחרונים האריכו ביישוב הרמב"ם ואכמ"ל.

והנה, מצינו בפלא בפלא (ערך 'כבוד הבריות') בשם המדרש, שראוי לכבד את העני ולקום מפניו לכבוד הש"ת, כדכתיב 'כי יעמוד לימין אביון'. וע"ש (וע"ע בקידושין ג). רבי יוחנן הוה קאים מקמי סבי דארמאי, אמר: כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני, ופירש רש"י 'מאורעות וצרות, וראו נסים הרבה ומופתים'. ולעיתים אף בעניים הוא כך. ויל"ע. הערת גיסי הרב דוד אשכנזי).

פנינה לשבת בענייני הלכה ואגדה

האם צריך לעמוד בפני גבאי צדקה?

כתב הגאון רבי אליהו מלובלין זצ"ל בשו"ת יד אליהו (ס"ס נד), והביאוהו הפתחי תשובה (י"ד, רנו א), עיקרי הד"ט (י"ד, כו לא), בן איש חי (ש"ב, כי תצא, יט) ועוד, שנכון לעמוד בפני גבאי צדקה בשעה שגובין, וכן בפני כל עושי מצוה בשעה שעושים. והוסיף היד אליהו, שכל זה הוא לגבאי צדקה שאינו גובה משום מטרות שכר אלא גובה בחינם, אך אם הגבאי מקבל שכר על טרחתו, אינו בכלל כן.

מקור דין זה הוא מהמשנה הידועה בביכורים (פי"ג מ"ג) שכל בעלי אומניות שברושלים היו עומדים לפני מביאי הביכורים ושואלים בשלומם וכו'. וכתב הפני יהושע (קידושין ג), שחיוב זה הוא מדרבנן.

ונחלקו הראשונים, האם הוא חיוב גמור או ממידת חסידות: המהר"ץ גיא (בשערי שמה; אבל, לח), הרמב"ן (בתורת האדם, כו) והטור (י"ד ס"ס סא) ס"ל שהקמה היא רק ממידת חסידות, וכתבו זאת לגבי קימה בפני מלווי המת, וכתבו הפרישה וה"ז (שם, סק"ב) שה"ה בכל עוסקי מצוה.

ומאידך, הכלבו (ס' קיד) והארחות-חיים (לד"ה מלוויל, ה"ל אבל אות כז) כתבו שהוא חיוב גמור. וכן נראה לכא' בתשב"ץ קטן (תקלה-תקלו ויל"ע).

והנה, האחרונים הנ"ל, שכבנוטל שכר על מעשיו א"צ לעמוד בפניו, כי עושה כן להנאת עצמו. אך כתב בשו"ת מנחת יצחק (וי"ס, ח"י ס"ס פו) שבאופן שאילולי הוא לא היתה מתקיימת המצוה, י"ל שנחשב בכלל 'עושי מצוה' הגם שנוטל שכר, דכתב על דברי היד אליהו הנ"ל, שכל דבריו הם דוקא בגובה שמינוהו הקהל לגבות סכום קצוב לצדקה שנתחייבו עליו כל בני הקהילה, והגובה אינו צריך